

МОТИВАЦІЙНІ АСПЕКТИ В ОСВІТІ ДОРΟΣЛИХ

MOTIVATIONAL ASPECTS OF ADULT LEARNING

Бойко Світлана Тихонівна

науковий співробітник лабораторії психодіагностики та науково-психологічної інформації Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

Boiko Svitlana Tykhonivna

Research Scientist of the laboratory of psychodiagnostics and scientific psychological information G. S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Анотація. Статтю присвячено проблемі чинника мотивації навчальної діяльності дорослих. Розкрито й описано особистісні та соціально-психологічні складники такої мотивації. Визначено, що мотивація дорослих щодо навчання є комплексною, тобто містить як внутрішні, так і зовнішні мотиви, кожен з яких певною мірою впливає на прийняття дорослим рішення навчатися.

Ключові слова: навчання дорослих, дорослий студент, внутрішня мотивація, зовнішня мотивація, характеристики мотивації, андрагогіка.

Abstract. The article is devoted to the problem of adult students' motivation. Disclosed and described the individual (personal) and situational (psychosocial) components such motivation. It has been determined that adult learning motivation is complex. It includes both internal and external reasons, each of them affects making the decision to learn and be effective in learning.

Keywords: adult learning, adult student, internal motivation, external motivation, characteristics of motivation, andragogy.

Освіта в умовах становлення інформаційного суспільства та соціально-економічних і політичних змін стає однією з найважливіших сфер людського життя. В останні десятиліття у світі дедалі більшого поширення набуває ідея безперервної освіти, згідно з якою освітній процес охоплює все життя людини і є неперервним процесом засвоєння людиною соціокультурного досвіду, підвищення професійної кваліфікації, а також перекваліфікації. Поняття «безперервна освіта» вперше було вжито у 1968 році в матеріалах конференції ЮНЕСКО, а уже із середини 1970-х років домінує в різноманітних концепціях освітніх реформ. У 2000 році на Європейському саміті, що пройшов у Лісабоні, було прийнято «Меморандум безперервної освіти Європейського Союзу» [4], у якому було сформульовано дві основні причини, що зумовлюють розвиток освіти саме в цьому напрямку: по-перше, інформація і знання, їхнє постійне

оновлення, а також навички, потрібні для цього, стають вирішальним чинником європейського розвитку, конкурентоздатності та ефективного ринку праці; по-друге, у складному соціально-політичному середовищі сучасного світу повноцінний розвиток особистості є неможливим без уміння брати активну участь у суспільних процесах і адаптуватися до культурного, етнічного та мовного різноманіття. Ці дві причини зумовлюють і дві головні цілі безперервної освіти: активна громадянська позиція і конкурентоздатність на ринку праці.

Українські реалії підтверджують вищенаведені причини і цілі – адже саме внаслідок того, що після здобуття незалежності громадянське суспільство в Україні розвивалося спонтанно, без чіткої державної концепції, а державна власність перейшла до новостворених фінансово-промислових холдингів, які скоро стали олігархічними кланами, ми отримали таку собі «декоративну демократію». Це означало концентрацію влади в руках єдиної фінансово-багатопартійної корпорації; тотальну корумпованість державного апарату; єдність законодавчої, виконавчої та судової влади як цілісного механізму контролю над суспільством і гарантування незмінності режиму за допомогою невідконтрольних суспільству «силових структур», а вибори з інструменту ротації влади було перетворено на засіб її періодичної самолегітимізації [2]. Як результат – культурно-освітній рівень мільйонів громадян не дав їм змоги опиратися пропаганді «руського міра» та плеканню ностальгії за СРСР, що їх безкарно проводили і «агенти впливу», і просто агенти спецслужб Росії, внаслідок чого відбулася анексія Криму; війна на сході країни забрала більше 13 000 життів (і продовжує забирати); більше півтора мільйони українських громадян стали «внутрішньо переміщеними особами». Так само все, що відбувається під час виборів президента України, пов'язане саме з низьким рівнем інформаційно-психологічної культури, зокрема, критичного мислення [1].

Тому надзвичайно актуальною є проблема саме освіти дорослих, зумовлена і світовими тенденціями, і особливістю ситуації в Україні.

Загальне визначення дорослої людини було дано фахівцями UNESCO в 1976 р.: «Дорослою є кожна людина, визнана такою в тому суспільстві, до якого вона належить». Власне, ми називаємо дорослою людину, яка досягла фізіологічної, психологічної та соціальної зрілості, володіє певним життєвим досвідом, сформованим рівнем самосвідомості, яка виконує ролі, традиційно закріплені суспільством за дорослими людьми, і приймає на себе повну відповідальність за своє життя і поведінку.

Відомий американський психолог Карл Роджерс сформулював психологічні особливості дорослих людей, що є передумовами успішного навчання: природний потенціал до навчання; навчання ефективно, якщо його предмет є актуальним для людини і її особистості (її «Я») нічого не загрожує; у навчання залучена вся особистість, що в результаті приводить до змін у

самоорганізації та самосприйнятті; більша частина навчання досягається дією із збереженням відкритості досвіду; самокритика й висока самооцінка активізують творчий процес, зміцнюють незалежність і впевненість у собі. К. Роджерс розглядає дорослу людину як ініціатора власного навчання та відповідального учасника навчального процесу [7].

І підтвердження цього нам дає мова – адже дієслова «вчитися», «навчатися» означають буквально «вчити себе», «навчати себе».

М. Ноулз виокремлює такі особливості, які він вважає характерними для дорослого учня: дорослий потребує знати, для чого йому потрібне навчання; зв'язок із соціальними завданнями, які постають перед людиною в процесі її розвитку; прагнення до негайного застосування отриманих знань [11].

Принцип «Освіта впродовж життя» вимагає інших підходів і до мотивації навчання – особливо мотивації до навчання дорослих. Схоже на те, що українські народні приказки на кшталт «Не учися розуму до старості, але до смерті» самим же народом і призабуті, бо дуже часто ми чуємо «Та пізно мені того вчитися».

За результатами оцінювання стану психічного здоров'я, що його проводив Міжнародний медичний корпус за підтримки Світового банку (WorldBankGroup) в Україні протягом 2017 року, одним із чинників, що пов'язані з вищим ризиком виникнення психічних розладів, є нижчий рівень освіченості [6].

Але ми розуміємо, що йдеться не тільки про формальну освіту – сучасний світ можливостями для отримання нових знань, інше питання – чи є належна мотивація скористатись цими знаннями.

Словник-довідник «Українська психологічна термінологія» визначає мотивацію як «сукупність стійких мотивів, спонукань, що визначають зміст, спрямованість і характер діяльності людини, її поведінку» [9, с. 129]. Водночас мотив – спонукальна причина дій та вчинків людини, зумовлених об'єктивними потребами [там само, с. 128].

Наявність сформованої, стійкої та усвідомленої мотивації є важливою умовою ефективності навчання. Мотиваційна спрямованість, що впливає на подальший процес вибору змісту та форми навчання, визначається саме в процесі прийняття рішення про необхідність проходження навчання.

Рання дорослість (20–40(45) років, за Е. Еріксоном).

Як зазначають дослідники, «протягом періоду ранньої дорослості, як і всього дорослого життя людини, відбуваються суттєві зміни в її спонукальній сфері. Вони лиш є незначною мірою зумовлені специфічними віковими перетвореннями в організмі і передусім визначаються особистісними, соціальними і культурними чинниками» [8, с. 277].

У результаті аналізу публікацій та досліджень можна визначити освітні мотиви, що найчастіше зустрічаються у цьому періоді. Це, зокрема, *мотив отримання схвалення і прагнення до прийняття*, що має виражений зовнішній

характер. Він властивий людям, які здебільшого у своїй діяльності звикли орієнтуватися на думку інших людей – керівництва, колег тощо. Вони ініціюють навчання, щоб отримати визнання і схвалення, а також мати можливість кар'єрного зростання та покращення свого матеріального становища.

Розвиток такого мотиву, як *страх відкидання*, пов'язаний з побоюванням втратити стабільність у своєму житті. Отже, людина розглядає навчання не як можливість саморозвитку, а як спосіб збереження наявних досягнень.

Люди, які мають високий ступінь вираженості *мотиву влади*, в якості одного із засобів її досягнення розглядають навчання. Вони енергійні, відверті у вираженні думок і почуттів, не бояться конфронтації і впевнено відстоюють свої позиції. Вони вимагають до себе уваги оточуючих і прагнуть до лідерства.

Пізнавальний мотив базується на загальній пізнавальній потребі людини, яка активно розвивається вже в дитячому віці і визначає прагнення людини до пізнання нового та невідомого.

Мотив змагання визначає прагнення людини бути кращою за інших. При цьому не обов'язково має бути реальне змагання – людині важливо отримання підтвердження власного рейтингу і професійної позиції не тільки з боку оточення, а й у власних очах.

Мотив досягнення успіху більшою мірою пов'язаний не з проголошенням прагнення до успіху, а з реальним доведенням роботи до успішного завершення, визначеного закінчення. Люди, орієнтовані на успіх, мають помірне прагнення до ризику, поетапно йдуть до наміченої мети, домагаючись видимих результатів. Навчання для них – один із засобів досягнення успіху.

Люди, які мають виражений *мотив значущості результату*, орієнтовані не стільки на процес, скільки на кінцевий результат роботи. У навчанні для них є значимим отриманий результат, який може бути як внутрішнім (отримані в ході навчання знання, вміння і навички), так і зовнішнім (диплом, сертифікат).

Мотив підвищення складності завдань, орієнтація на процес деякою мірою протилежний попередньому. Для його носіїв важливіший процес виконання роботи, ніж досягнутий результат, і вони отримують задоволення від самої роботи.

Мотив причетності формується під впливом бажання бути включеним в певне соціальне і професійне оточення, високу потребу в спілкуванні.

Самооцінка і розвиток особистісного потенціалу, мотив особистісного осмислення роботи – розвиток цього мотиву пов'язаний з наявністю високого прагнення до самовдосконалення та особистого розвитку, у тому числі в професійній сфері. Навчання такі люди розглядають як можливість реалізувати себе, досягти більшого у своїй діяльності [3; 5, 10].

О. Пашко зазначає: «Наша практика в навчальних програмах для дорослих дозволяє виокремити з озвучуваних ними мотивів участі в навчанні наступні базові: отримати сертифікат, диплом для розвитку в кар'єрній

площині, престижу на ринку праці, навіть якщо саме навчання як таке не цікавить, побути в певному середовищі для знайомства і обміну досвідом, які можна швидко конвертувати в інші результати, навчитись «чогось потрібного» і того, що можна швидко втілити в життя, отримати натхнення і задоволення від спікерів, викладачів, тренерів для підвищення мотивації до власних досягнень. Зміщення акцентів лише на один з цих мотивів призводить до перекосів стосовно практичних навчальних результатів – вони стають зовсім формальними і тому часто непотрібними. В ситуації акценту на задоволення учасників самим навчальним процесом, все перетворюється в «розвагу», що, в кінцевому рахунку, теж призводить до зниження якості результату, корисного в застосуванні на практиці, або навіть його імітації» [5, с. 40].

Слід зазначити, що також важливо, аби з дитинства мати перед очима зразок людини, яка постійно прагне самовдосконалення та професійного розвитку. Механізм дії цієї умови базується на одному з основних законів – законі соціального навічання. Його принцип полягає в тому, що людина засвоює різноманітні форми соціальної поведінки через спостерігання та засвоєння еталонів поведінки тих людей, які є для неї найбільш значимими. Для дорослої людини, яка вже має фах і працює у якійсь організації, таким значимим іншим є керівник. Будучи зразком для підлеглих, він здійснює вирішення завдань із формування освітньої мотивації у співробітників.

Отже, можна схарактеризувати мотиви навчальної діяльності дорослих як потребу пізнавальних, професійних, творчих досягнень, широкі соціальні мотиви з альтруїстичною спрямованістю, соціальні мотиви особистого характеру.

Середня (40(45)–60 років) та пізня дорослість (понад 60 років).

Зміни в особистій, сімейній чи професійній сферах, такі як ранній вихід на пенсію, скорочення на роботі, втрата дитини чи чоловіка (дружини), вимушений переїзд на нове місце проживання тощо можуть спричинити мотиваційну кризу – послаблення чи зміну основних мотивів діяльності. Нерідко вона блокує мотиваційний розвиток особистості. Критичною точкою мотиваційної кризи є втрата людиною головного життєвого мотиву – сенсу життя. З цим пов'язане виникнення так званого екзистенційного мотиваційного вакууму, коли людина не знає, для чого живе, не бачить, для чого жити, що може породжувати іноді суїцидальні настрої. Подолати цей вакуум допомагають їй основні життєзабезпечуючі потреби в самоповазі й самореалізації [8, с. 318–319].

У людей, які досягають віку зрілої дорослості, послаблюються психофізіологічні функції. Та це не позначається суттєво на функціонуванні їх когнітивної сфери, не знижує працездатності, трудової і творчої активності. Розвиток окремих здібностей триває протягом усього зрілого дорослого віку.

У цьому віці не втрачає своєї повноцінності когнітивний досвід, що забезпечує збереження, впорядкування і перетворення інформації. Ефективно

функціонують когнітивні схеми, семантичні і понятійні структури [8, с. 320–321].

Ці проблеми набувають особливого значення наприкінці зрілого дорослого віку. Як свідчать дослідження, період від 50 до 60 років є сприятливим для корекцій стилю життя, головних цілей та інтересів. У зрілому дорослому віці людина переглядає свої цілі, задумується, наскільки реалізовані поставлені перед собою завдання, часто по-новому починає бачити свою роботу, усвідомлюючи, що професійний вибір уже зроблено. Окремі з них, розчарувавшись у своїй роботі, втративши її чи не досягнувши бажаного професійного статусу, відчувають гостре невдоволення собою і своїм життям. Інші, збагнувши, що надто багато часу було віддано професійним справам, зосереджуються на сім'ї, міжособистісних стосунках, духовному, моральному вдосконаленні [8, с. 313].

Однак часто дорослі зберігають когнітивну активність навіть після досягнення 70-річного віку. Висока продуктивність, скажімо, серед творчих людей, науковців можлива і в період старості. Наприклад, після 70 років успішно працювали французькі природознавець Жан-Батіст Ламарк, математики, фізики, астрономи Леонард Ейлер і П'єр-Сімон Лаплас, італійський природознавець Галілео Галілей, німецький філософ Іммануїл Кант. Російський і український психолог, фізіолог Іван Павлов написав «Лекції про роботу великих півкуль головного мозку» у 77 років. Потужним творчим потенціалом у старості відзначались письменники Віктор-Марі Гюго, Джордж-⁸Бернард Шоу, Лев Толстой, Іван Бунін.

Широта інтересів та прагнення до самореалізації можуть зумовити набуття нових знань та навичок і навіть зміну діяльності у досить поважному віці. Індійський письменник, педагог, громадський і політичний діяч Рабіндранат Тагор після 60 років почав займатися живописом і створив ряд чудових полотен. Так само Валеріан Підвисоцький (батько Володимира Підвисоцького) залишився в історії не юристом, що дослужився до відставки, а фармакологом, доктором медицини. У 50 років він захопився медициною, вступив до Дерптського університету, захистив дисертацію, провів низку важливих досліджень, був талановитим викладачем.

Суспільні та соціально-економічні зміни в Україні зумовлюють потребу в оновленні теорії та практики безперервної освіти дорослих. Адже в сучасному світі фахівець має бути мобільним і конкурентоздатним, а проблема підвищення кваліфікації дорослого населення пов'язана з безперервним збільшенням інформації та прискоренням її обробки, а також швидким застаріванням знань. Проте не тільки суто економічна необхідність зумовлює потребу навчатися впродовж життя, оскільки не менше значення освіта має для відновлення стабільності у суспільстві, його динамічного розвитку у громадянській та побутовій сферах.

Важливо відзначити, що освітня мотивація дорослої людини не є стабільним, раз і назавжди сформованим утворенням. За наявності адекватного організаційного середовища вона може розвиватися, забезпечуючи високий рівень освітньої активності суб'єкта професійної діяльності в процесі навчання.

Література

1. Бойко С. Т. Інформаційно-психологічна культура як чинник запобігання інформаційному стресу працівників освіти. *Особливості формування психологічної культури працівників освіти в інформаційному суспільстві : монографія* / за ред. Н. В. Пророк. [Електронний ресурс]. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. 199 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/709096/2/МоногрЛабПсиходіагност%282%29.pdf>
2. Грабовський Сергій. Кучма і «кучмізм». До 20-річчя інавгурації другого президента України. Газета «День», 18 липня 2014 р. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/kuchma-i-kuchmizm>
3. Карпов А. В. Организационная психология : учебник для академического бакалавриата. – М. : Юрайт, 2014. 570 с.
4. Меморандум непрерывного образования Европейского Союза. URL: http://adukatar.net/wp-content/uploads/2009/12/Adu_8_Pages_24-27.pdf
5. Пашко О. Навчання дорослих: виклики, специфіка, інтерактивні методи. Український досвід в регіональному економічному розвитку. Львів : Галицька видавнича спілка. 2013. 108 с.
6. Психічне здоров'я на перехідному етапі: результати оцінювання та рекомендації для інтеграції охорони психічного здоров'я в систему первинної медичної допомоги та громадські платформи в Україні. Електронний ресурс. Міжнародний медичний корпус за підтримки Групи Світового банку. Київ, 2017. 141 с. URL: http://ipz.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/MH-report-for_INTERNET_All_ua.pdf
7. Роджерс К., Фрейберг Дж. Свобода учиться. М. : Смысл, 2002. 527 с.
8. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2005. 360 с. (Альма-матер)
9. Українська психологічна термінологія : словник-довідник / [авт.-уклад.: С. І. Болтівець, Н. В. Слободяник, М.-Л. Чепа, Н. В. Чепелева ; за ред. М.-Л. Чепи]. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. 302 с.
10. Чиркина, С. Е. Мотивы учебной деятельности как фактор эффективности обучения взрослых в период профессиональной переподготовки : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Возрастная и педагогическая психология». Казань, 2005. 18 с.
11. Knowles M. S. The Adult Learner: A Neglected Species. Houston, London, Paris, Zurich, Tokyo : Gulf Publishing Company, 1990. 293 p.
- 12.

